

Dubbeltalenten

Duitse professoren schrijven veelvertaalde bestsellers

Jurist Bernhard Schlink en taalfilosoof Peter Bieri behandelen in hun romans de ingewikkelde vragen waarmee zij zich ook als wetenschapper bezighouden. Daarmee oogsten zij veel succes.

De tijd van universele genieën van het type Leonardo da Vinci is definitief voorbij. De steeds snellere uitbreiding en specialisatie van wetenschappelijke kennis staan een diepgaand inzicht in een veelheid van disciplines in de weg. Wetenschappers die gepoogd hebben zich ook te manifesteren als kunstenaar of literator bleken maar zelden op beide terreinen even succesvol. De Russische hoogleraar chemie Alexander Borodin (1833-1887) dankt zijn beroemdheid meer aan zijn hobby, het componeren. De Tsjechische hoogleraar immunologie Miroslav Holub (1923-1998) geniet tegenwoordig internationale bekendheid als dichter. Maar bij zulke dubbeltalenten gaat het om activiteiten die weinig met elkaar te maken hebben.

Daarnaast zijn er wel enkele succesvolle auteurs die zich bewegen op de glijdende overgang tussen hun vakgebied en de verbeelding daarvan. Zij zien een nauw verband tussen hun wisselende manieren van omgaan met in wezen dezelfde materie. Het bekendste voorbeeld in de afgelopen decennia was wel Umberto Eco, die wereldfaam oogstte door zijn leer van de semiotiek te presenteren in de vorm van een historische detectiveroman. Minder opzienbarend is het wanneer een hoogleraar letterkunde ook zelf bijzonder geslaagde, al dan niet academische romans schrijft, zoals David Lodge. Toch blijven ook dit zeer schaarse uitzonderingen. De verschillende manieren van waarnemen, scheppen en weergeven, geactiveerd vanuit tegenovergestelde hersenhelften, schijnen deze twee extreme vormen van omgaan met de werkelijkheid onverenigbaar te maken.

‘MEERVOUDIGE GENIEËN, DE CREATIEVE GEESTEN DIE ZOWEL IN WETENSCHAP ALS IN KUNST EXCELLEREN, ZIJN ZELDZAAM.’

Wetenschap staat doorgaans op gespannen voet met literatuur en kunst in het algemeen. Wel hebben wetenschappers en kunstenaars met elkaar gemeen dat zij erop gericht zijn de werkelijkheid te verklaren en de betekenis ervan te doorgronden op een hoger niveau dan dat van de alledaagsheid. Zij trachten grenzen te verleggen, iets nieuws te vinden of te scheppen. Hun creativiteit is per definitie niet te vatten in regels omdat zij het bekende willen doorbreken en vernieuwen langs onvoorspelde wegen. Zij doen dat echter op diametraal tegenovergestelde wijze: waar het bij kunstenaars gaat om emotionaliteit, subjectiviteit en gerichtheid op beleving, pretenderen wetenschappers rationeel, objectiverend en toetsbaar te werk te gaan. De wetenschapper opereert deductief of inductief op zoek naar kennis en beschouwt zijn kennis als de hoogste vorm van weten, de kunstenaar werkt associatief op zoek naar aanvoelen en ziet zijn product als een hoogst intensieve ervaring. Meervoudige genieën, de creatieve geesten die zowel in wetenschap als in kunst excelleren, zijn zeldzaam.

Juist in Duitsland, waar een geleerde die zijn kennis populariseerde vanouds door zijn collega's werd weggehoond, zijn nu twee vooraanstaande hoogleraren opgestaan als auteurs van veelvertaalde bestsellers in het verhalende genre. Dit indrukwekkende succes intrigeert omdat het niet alleen de grondhouding van het Duitse *Gelehrtentum* lijkt te ontkennen, maar ook de algemene tweespalt tussen wetenschap en kunst. Toegegeven, de kloof is voor beide geleerden niet de grootst denkbare. Zij behoren namelijk tot vakgebieden in de humaniora: het recht en de analytische filosofie.

Het gaat hier om Bernhard Schlink en Peter Bieri - beiden zijn van 1944 en studeerden in Heidelberg, de meest romantische universiteitsstad van Duitsland. Schlink behoort al tot de derde generatie van uit Heidelberg afkomstige professoren in zijn familie. Na eerdere leerstoelen werd hij in 1992 hoogleraar publiekrecht en rechtsfilosofie aan de Humboldt Universiteit te Berlijn. Bieri (pseudoniem: Pascal Mercier) aanvaardde een jaar later een leerstoel in de taalfilosofie aan de Freie Universität, eveneens in Berlijn. Tweemaal dus een filosofische oriëntatie.

Beide hoogleraren delen ook een uitgesproken voorliefde voor detectives. Bieri bewondert Georges Simenon, wiens 360 romans hij verslonden heeft vanwege hun meeslepende beschrijving van personen in existentiële problemen. Schlink schreef zelf een aantal krimi's en werd daarvoor al in 1989 bekroond. Intussen fungeerde hij ook als rechter aan het Grondwettelijk Hof van de deelstaat Nordrhein-Westfalen. Tot zijn academische interesses behoren de 'prijs van gerechtigheid' en 'verklikking en verraad vanaf de middeleeuwen'. Beroepspraktijk en fictie hangen hier dan ook nauw samen: ze lopen in elkaar over en Schlink haalt inspiratie voor het ene terrein uit het andere. Een belangrijk rechtswetenschappelijk boek dat hij in 2002 publiceerde, behandelt 'schuld uit het verleden en actueel recht'. Dit thema is in Duitsland bijzonder relevant, maar beslist niet alleen daar.

‘TOEN ER MILJOENEN EXEMPLAREN VAN ZIJN ROMANS VERKOCHT WAREN, HING

TAALFILOSOF BIERI ZIJN TOGA AAN DE HAAK.'

Schlinks veelvuldig bekroonde roman *Der Vorleser* uit 1997 is het eerste Duitse boek dat ooit de bestsellerlijst van *The New York Times* aanvoerde. Het is vertaald in 39 talen en wordt nu verfilmd. Het behandelt de fundamentele vraag hoe personen en samenlevingen omgaan met trauma's uit hun eigen en collectieve verleden. De vrouwelijke hoofdpersoon belichaamt de generatie die actief bij de Tweede Wereldoorlog betrokken was. Zij krijgt een intieme relatie met een jongen uit de volgende generatie. Voortdurend laat zij hem voorlezen uit zijn studieboeken en literatuur. Het lijkt wel alsof hij op die manier voor haar een wereld doet opengaan. Op het moment dat hij zich realiseert dat dit komt doordat zijzelf nooit heeft leren lezen, is de vrouw alweer uit zijn gezichtsveld verdwenen.

Later, als rechtenstudent, raakt hij geïnteresseerd in de voorgeschiedenis van de vrouw. Door een speling van het lot wordt hij met medestudenten waarnemer bij een proces waarin zij terechtstaat als voormalig kampbewaakster. De vrouw worden feiten ten laste gelegd die bewezen geacht zijn, uitsluitend op grond van belastende getuigenissen van partijdige collega's. Een onverschillig gerechtssysteem veroordeelt haar tot een lange gevangenisstraf. De vrouw heeft zich niet tot het uiterste kunnen verdedigen omdat haar gevoel van eigenwaarde haar verhindert haar analfabetisme te onthullen.

De student besluit zijn loopbaan niet te richten op de rechtspraktijk maar op de academische studie van de rechtsgeschiedenis. Als hij de vrouw na vele jaren opzoekt in de gevangenis, treft hij iemand die zich – paradoxaal genoeg – in die context persoonlijk en sociaal heeft kunnen ontplooien op een wijze die haar voordien onthouden was. Wilskrachtig leerde zij lezen en zette zij zich in voor haar medegevangenen. Het leven met een traumatisch verleden vormde in de Bondsrepubliek een obsessief keurslijf, de gevangenis bood de kans tot persoonlijke bevrijding.

'SCHLINK LAAT INDRINGEND ZIEN HOE WEZENLIJK HET IS OM IN HET REINE TE KOMEN MET EEN TRAUMATISCH VERLEDEN.'

Deze geschiedenis is op zichzelf voldoende aangrijpend om het enorme succes van *Der Vorleser* te verklaren. Vanzelfsprekend speelt hierbij ook de literaire kwaliteit een grote rol. Met het schrijven van detectives had Schlink zijn vermogen al aangescherpt om een verhaal boeiend op te bouwen en de lezer geleidelijk in te voeren in de context van een raadsel. Schlink laat indringend zien hoe wezenlijk het is om zowel op persoonlijk als op maatschappelijk niveau in het reine te komen met een traumatisch verleden. Dit boek zal ongetwijfeld velen tot het inzicht hebben gebracht dat het bevrijdend werkt om grondig, eerlijk en open met ook de pijnlijkste ervaringen uit het verleden om te gaan.

Schlink is uiteraard niet de enige Duitser die zijn landgenoten heeft geholpen om oorlogstrauma's te verwerken. Het naoorlogse Duitsland is zelfs te beschouwen als een model voor die verwerking. Daarbij is het zeker geholpen door de eis van de geallieerde overwinnaars om direct de archieven voor onderzoek toegankelijk te maken. Hetzelfde beleid heeft er na de *Wende* toe geleid dat over schuldvragen rond functionarissen in de vroegere Duitse Democratische Republiek (DDR) al heel snel en in relatieve sereniteit klaarheid is geschapen. Hoe anders gaat het bijvoorbeeld in Spanje, waar in voorbije jaren de herdenking van de in 1936 uitgebroken burgeroorlog nog een scherpe controversie uitlokte tussen beide kampen, die duidelijk nog steeds niet in het reine zijn met hun verleden.

Ook in heel wat Midden-Europese landen wordt nog veel geheimgehouden en blijven archieven voor een groot deel gesloten, waardoor venijnige controverses blijven voortbestaan rond ieders rol onder vroegere regimes, tot aan de nazibezetting toe. Nu er in Zuidoost-Europa, het Midden-Oosten en Afrika nog steeds nieuwe oorlogstrauma's worden gecreëerd, is het van groot maatschappelijk belang om in te zien welke schade samenlevingen daarmee gedurende generaties bij zichzelf en bij anderen aanrichten.

Persoonlijke dramatiek voortspruitend uit een onverwerkt verleden, al dan niet verbonden met de Tweede Wereldoorlog, keert terug in een aantal verhalen in Schlinks bundel *Liebesfluchten* uit 2000. Zelfs het delicate thema van actuele anti-Duitse gevoelens en attitudes onder Joden stelt hij subtiel aan de orde. De setting is doorgaans die van een gecompliceerde liefdesrelatie; vragen van een zuiver ethisch gehalte dringen de juridische problematiek naar de achtergrond. Ook dit boek boeit omdat het uitnodigt tot nadenken over de vraagstukken die de schrijver als academicus bestudeert.

'IN EEN SPANNENDE BESCHRIJVING UIT HET "ECHTE LEVEN" KON BIERI ZIJN FUNDAMENTELE FILOSOFISCHE VRAGEN EFFECTIEVER BEHANDELEN.'

Taalfilosoof Bieri kwam in een veel later stadium dan zijn Berlijnse collega tot het schrijven van fictie. Kort voor zijn vijftigste vroeg hij zich af hoeveel geleerde artikelen hij nog wilde publiceren en of er niets méér te bereiken viel in dit leven. Hij constateerde dat hij zijn fundamentele filosofische vragen effectiever kon behandelen in een spannende beschrijving uit het 'echte leven' en daarmee ook veel meer mensen kon bereiken. Wel bleven zijn thematiek, vraagstelling en denkwijze die van een filosoof. Zijn eerste grote roman, *Perlmanns Schweigen* uit 1995, schreef hij omdat hij vond dat hij met zijn wetenschappelijke artikelen en boeken zijn leven niet ten volle realiseerde.

Aan waardering voor zijn academisch werk had het ook Bieri nochtans bepaald niet ontbroken. Zijn

Handwerk der Freiheit. Über die Entdeckung des eigenen Willens (2001) maakte diepe indruk onder vakgenoten en werd herdrukt bij een gerenommeerde literaire uitgeverij. Maar over de ontvangst die zijn romans te wachten zou staan, verkeerde hij lange tijd in de grootste onzekerheid. Daarom verschuilde hij zich aanvankelijk ook achter de schrijversnaam Pascal Mercier. Toen er miljoenen exemplaren van zijn inmiddels vier romans verkocht waren, hing hij zijn professorale toga aan de haak.

Nog duidelijker dan bij Schlink behandelen Bieri's romans allemaal in wezen dezelfde thema's als die van zijn grote filosofische boek, namelijk de afbakening tussen de eigen wil tot zelfontplooiing en de druk van de omgeving. Deze vragen over de menselijke wilsvrijheid stelden de antieke Griekse filosofen ook al. Bieri diept daarbij de mogelijkheid uit om betekenis via woorden over te dragen. Al zijn personages geven op een bepaald moment een dramatische wending aan hun leven en daarmee ook aan dat van hun directe omgeving. Zij ondervinden hoe moeilijk het is om met hun meest dierbaren te communiceren over hun werkelijke drijfveren. Hierin herkent men dan weer de taalfilosoof die veel aandacht besteedt aan de zeggingskracht en de klank van woorden. Als voorbeeld noemt Bieri zelf de eerste zin van zijn eerste roman *Perlmanns Schweigen*: 'Philipp Perlmann was het gewoon dat de dingen voor hem geen realiteitswaarde hadden.'

Perlmann is een taalkundige, Raimund Gregorius en Amadeu Ignacio de Prado (twee hoofdpersonen uit *Nachtzug nach Lissabon*, 2004) zijn 'dichters', begaan met de betekenis van woorden en de invloed die zij daarmee uitoefenen op anderen. In *Der Klavierstimmer* (1998) is de centrale figuur een mislukte componist; *Lea* (2007) is een briljante maar onzekere violiste. Allen zijn hoogbegaafde beoefenaren van een bepaalde vorm van communicatie, allen hebben dramatisch gefaald in het teweegbrengen van werkelijk begrip bij hun directe naasten. Bieri heeft zijn eerste drie romans geconstrueerd als zoektochten waarbij de falende communicatie van de centrale figuur stapsgewijs een betekenisvolle gestalte krijgt.

'HISTORISCH BEWUSTZIJN, ETHIEK, TAAL- EN RECHTSFILOSOFIE LEVEREN DE PROBLEMATIEK EN DE METHODE VAN DEZE LITERATUUR.'

Het aanvangscitaat in *Der Klavierstimmer* formuleert deze opzet helder: 'Is het stille bezig zijn met woorden de meest effectieve manier om het leven te veranderen - sterker in haar uitwerking dan de luidste ontploffing?' In de succesvolste van Bieri's romans, *Nachtzug nach Lissabon*, ontdekt de Zwitserse leraar klassieke talen Raimund Gregorius de filosofische overpeinzingen van de overleden Portugese dokter Amadeu de Prado en van diens vader, opperrechter onder de dictatuur van Salazar. Met zijn plotselinge besluit zich te onttrekken aan zijn jarenlange routine in dienst van de school en zijn leerlingen zet Gregorius de stap van het begrijpen en uitleggen van boodschappen in vreemde talen naar de reconstructie van een deel van *echte* levens. Hij gaat zich inleven in een persoon die door zijn naasten nooit ten volle gekend of begrepen is. Zo ontdekt hij ook de beknelde positie van een opperrechter tijdens de gruwelijke Portugese dictatuur en de doorwerking daarvan in de volgende generatie.

Gregorius stuit daarbij op de vraag hoe iemand met een zuiver geweten een zo hoge functie kon uitoefenen onder een repressief regime waarin een vrije meningsuiting helemaal ondenkbaar was. De opperrechter kon met niemand praten over zijn gewetensnood, ook niet met zijn naaste familie of vrienden. Hij bleef onbegrepen. Daardoor kon zijn zoon Amadeu zich evenmin vrijelijk uitdrukken; pas Gregorius' onderzoek leidt ertoe dat diens boek en nagelaten papieren althans één lezer krijgen. Ondanks hun hoge opleiding hebben vader en zoon nooit openhartig met elkaar kunnen praten.

Vader en zoon hadden op tegenover elkaar gelegen heuvels van de stad gewoond als tegenspelers in een klassiek drama, verbonden in een archaïsche vrees voor elkaar evenzeer als in een wederzijdse genegenheid waarvoor zij geen woorden vonden. Ze hadden brieven aan elkaar geschreven die ze niet hadden durven verzenden.

Waarom slaagt geen van Bieri's hooggetalenteerde personages erin effectief met zijn naaste verwanten en vrienden te communiceren over zijn diepste aspiraties? Voor de auteur is het een 'fact of life' dat communicatie problematisch is en dat wil hij ter discussie stellen. Geen van de hoofdpersonen vermag het 'de intensiteit van hun emoties ten volle te beleven'.

Bieri wil laten zien dat mensen gewurgd kunnen worden door het beeld dat anderen van hen hebben - getuige ook de notities en brieven die zoon en vader in *Nachtzug* nalieten maar niet doorgaven. De pijnlijke confrontatie van dokter Amadeu met zijn patiënten, die zijn motief voor het redden van een gewonde beul van het dictatoriaal regime niet begrijpen, brengt bij deze weldoener een existentiële crisis teweeg.

Woorden, geschreven of verteld, zijn de enige expressies die de personages nalaten na een leven vol falende communicatie, dat daardoor ook een mislukt leven is. Zij worden pas begrepen door een wildvreemde: in *Nachtzug* herkent de leraar klassieke talen zich in de levensverhalen van de Portugese opperrechter en diens zoon; in *Lea* is de verhalende dokter de begrijpende buitenstaander; in *Der Klavierstimmer* ontdekken van elkaar vervreemde tweelingen de gedachtewereld van hun vader pas nadat zij samen trachten te begrijpen waarom hij een moord heeft begaan. Tijdens deze reconstructie verwerven zij ook inzicht in hun onderlinge relatie.

De zoektocht om het eigen leven te kunnen leiden, waarin iemand zijn meest oprechte aspiraties realiseert en zijn ego afbakent tegenover de anderen, dat is de *Werdegang* van al Bieri's hoofdpersonen. Door zijn wetenschappelijke loopbaan op te geven en zijn boodschap via de literatuur uit te dragen naar een aanzienlijk ruimer publiek, heeft ook de auteur zelf een nieuwe, dichter bij het werkelijke leven staande doelstelling gevonden.

Bieri had zijn filosofische gedachten aanvankelijk bedoeld als een collectie overwegingen, te publiceren onder eigen naam. Maar hij twijfelde of iemand ze ooit wel de moeite van het lezen waard zou vinden en paste in *Nachtzug* het fictieve boek van dokter Amadeu als een boek in een boek, in een ruimere en spannende zoektocht naar wat het eigenlijk betekent iets te weten en iemand te kennen. Tegelijk staat zijn problematiek van een onverwerkt traumatisch verleden heel dicht bij die van Schlink. Een repressief politiek regime verstoort niet alleen de maatschappelijke verhoudingen maar tast ook de relaties tussen personen ingrijpend aan.

'EEN REPRESSIEF POLITIEK REGIME VERSTOORT NIET ALLEEN DE
MAATSCHAPPELIJKE VERHOUDINGEN MAAR TAST OOK DE RELATIES TUSSEN
PERSONEN INGRIJPEND AAN.'

De parallele levens van Schlink en Bieri stemmen tot nadenken. Hun succes als literatoren heeft beslist te maken met hun gemeenschappelijke thematiek van de verwrongen menselijke verhoudingen tijdens onderdrukkende regimes en de moeizame omgang daarmee in volgende generaties. De complexe spanningen die zij aan de hand van hun personages concreet voorstellen, spelen zich af op drie niveaus: dat van het individu strevend naar zelfontplooiing, dat van een sociale omgeving die zich van een persoon een beeld vormt dat vervolgens diens ego weer mede bepaalt, en ten slotte dat van de samenleving die de randvoorwaarden schept voor individuele ontplooiing en de communicatie daarover. Historisch bewustzijn, ethiek, taal- en rechtsfilosofie leveren als wetenschappelijke disciplines de problematiek en de methode.

Beide wetenschappers hebben expressievormen gevonden waarmee zij erin slagen delicate en ingewikkelde vraagstukken die cruciaal zijn in onze huidige samenlevingen voor miljoenen lezers inzichtelijk en aanvoelbaar te maken. Tegenover hen die zweren bij het tellen van het aantal citaties van een hypergespecialiseerd en onleesbaar artikel staan hier indrukwekkende voorbeelden van een heel ander soort impact van wetenschappelijk denken.

Prof. dr. Wim Blockmans is rector van het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS) en hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Besproken boeken:

DER KLAVIERSTIMMER
door **Pascal Mercier**
Taschenbuch. München 1998.
512 pag.
(In het Nederlands vertaald als DE PIANOSTEMMER), € 12,70

DER VORLESER
door **Bernhard Schlink**
Diogenes Verlag. Zürich 1997.
208 pag.
(In het Nederlands vertaald als DE VOORLEZER), € 12,70

LEA
door **Pascal Mercier**
Carl Hanser Verlag. München 2007.
256 pag., € 24,30

LIEBESFLUCHTEN
door **Bernhard Schlink**
Diogenes Verlag. Zürich 2000.
320 pag.
(In het Nederlands vertaald als DE LIEFDESVAL)
€ 24,25

NACHTZUG NACH LISSABON
door **Pascal Mercier**
Carl Hanser Verlag. München 2004.
496 pag.
(In het Nederlands vertaald als NACHTTREIN NAAR LISSABON), € 12,05

PERLMANNS SCHWEIGEN

door **Pascal Mercier**

Albrecht Knaus Verlag. München 1995.

638 pag.

(In het Nederlands vertaald als PERLMANN'S ZWIJGEN)

€ 16,50